

חוצפה אין דעם פוילשן סיים

Chutsa i den polska sejmen

Oljeboomen i Galizien

Galizien var en gång ett av Kronländerna i det österrikisk-ungerska imperiet. Området har växlat namn och nationell hemvist många gånger sedan kejsar Franz Josefs dagar; det har även varit ryskt, tyskt, sovjetiskt, polskt och ukrainskt. I dag utgör det västra Ukraina och en del av sydöstra Polen men under mellankrigstiden tillhörde det Polen. Lemberg eller Lwów och idag Lviv är den mest kända staden och var fram till andra världskriget ett polskt och judiskt centrum i regionen.

Strax väster om Lviv ligger staden Drohobycz, som kanske mest förknippas med sin store son Bruno Schulz, den judiske författaren som skrev på polska. Ett annat känt namn därifrån är den berömde judiske målaren Maurycy Gottlieb.

Omgivningarna vid foten av Karpaterna är också bekanta som rekreationsorter med varma källor och ett behagligt klimat. Truskawiec är en sådan plats.

Oljetorn i Boryslaw

Nuförtiden vet man kanske inte att just här och i en annan liten stad i närheten, Boryslaw, utspelades den stora oljeboomen i slutet på 1800-talet till stor del präglad av judiskt entreprenörskap, tekniskt kunnande och möjligheter till framgångsrik kommersialisering av produkten. Än idag kan man se dessa oljemagnaters magnifika villor i Drohobyttj, som staden heter nu. Kända familjer, som var framgångsrika att utvinna rikedomar av olika slag ur jorden var Gartenberg, Backenrot, Erdheim, Kornhaber och Mendelssohn.

Sedan länge var det i trakten känt att man kunde utvinna vad man kallade jordvax, ett paraffinliknande mineral, ozokerite. Ur detta kunde man framställa ljus eller tätningsmedel för båtar. Man kunde också samla upp råolja direkt ur marken i Drohobyczdistriktet. Bönderna kunde sälja detta som smörjmedel för sina vagnar eller som läkemedel för hudåkommor. Olika försök gjordes att rena denna stinkande produkt men först på 1840-talet lyckades Abraham Schreiner med hjälp av en apotekare i Lwów, Ignacy Łukasiewicz, att få fram en ren produkt, som de gav namnet Nafta. På svenska kallar vi det fotogen. Det

blev omedelbart en stor succé. Denna framgång lockade mängder av lycksökare till Truskawiec och Boryslaw, som snart mest liknade ett månlandskap med utgrävningar överallt från alla som sökte utvinna jordvax eller olja ur marken. Arbetsförhållandena var urusla och många olyckor inträffade av läckande metangas, bränder eller sammastörtande gruvgångar och håll. Olja från läckande källor eller brustna ledningar samlades ihop direkt på marken.

I slutet av 1800-talet arbetade omkring 3000 judar i oljeindustrin och Boryslaw blev dess huvudstad. Naturgas blev en annan produkt som gav nya inkomster. Med tiden infördes ny teknik med borrhorn.

Oljeproduktionen nådde sin höjdpunkt strax före och efter första världskriget. Under andra världskriget använde tyskarna till en början judisk arbetskraft på oljefälten men slutet kom snart också för dem i närbelägna Bełżec.

Efter kriget fanns ingen lönsamhet längre och idag syns inga spår efter detta galiziska Klondyke.

A bisl un a bisl... Lite om jiddisch 4

Under många hundra år hade det judiska och katolska Polen en gemensam historia. Det finns följaktligen många polska ord som har en jiddischvariant om det inte rent av är en direkt och ordagrann överföring. Man räknar med ett det finns ungefär 15 % slaviska ord i jiddisch och då främst polska.

Men också i polskan finns det jiddischord. Om det inte är redan kända judiska företeelser som *shtetl*, *tales*, *bajgiel*, *czulent* eller *goj* så är det ofta värderande ord, inte sällan slang- eller vardagsuttryck, som *cymes* för något utsökt gott, toppen!, *mecyje* (jid. fynd) för något fantastiskt eller sällsynt, negativa uttryck som *machlojka* (jid. gräl), lurendrejeri eller *plajta* (jid. pleyte, flykt), konkurs, misslyckande eller *chucpa* för fräckhet. Det senare ordet användes för övrigt för inte så länge sedan i den polska riksdagen sejmen om en politisk motståndare!

Andra jiddischord i polskan som har en lätt negativ biton är *belfer* (jid. hjälplärare i cheder), slangord för lärare, *ciuch* (jid. tsikh, örngott), klädesplagg, *kapcan* (jid. fattiglapp), stackare, ur form, *rejwach/rajwach* (jid. revekh, vinst, fördel), oväsen, röra, *szmonces*, judiska vitsar, *ślamazara* (jid. shlimazl), en långsam typ som inte klarar av saker och *geszeft*, affär, (oärlig) transaktion.

I polsk förbrytarslang har man övertagit ord från samma område på jiddisch: *dintojra* (jid. rabbindomstol) innebar en dom, fälld av kriminella i en egen domstol, över någon annan förbrytare. *Frajer*, naiv person, var ursprungligen ett lovligt, "fritt", byte, lämpligt som offer för stöld eller rån och *sitwa* (uttalat med tje-ljud, jid. shutef eller shitef, kompanjon) innebar en grupp som konspirerade mot det allmännas bästa, d.v.s. ett förbrytargäng. *Git* betyder bra eller ok, *koszer* likaså, men *trejff* har motsatt innebörd.

Text Staffan Böös, bild från internet